

ПРОБЛЕМА ТЕХНІКИ У ФІЛОСОФІЇ БРЮНО ЛАТУРА

У статті запропоновано аналіз ключових інтуїцій «симетричної антропології» Брюно Латура (нар. 1947). Передусім ми спробували реконструювати загальний контекст онтології французького філософа. Засадничими тут є поняття акторності та мережовості, які, на наше переконання, є відлунням традиційних метафізичних концептів сутності та існування. Ми показали схожість та відмінність позиції Латура щодо класичної моделі європейської онтології. До певної міри акторно-мережевий підхід намагається поновити проблему індивідуального в межах сучасної онтології. Латур відмовляється погодитись із розподілом на субстанцію та акциденцію, стверджуючи, що актор – це повсякчас абсолютна унікальність, у якій відсутня будь-яка ієрархія. Однак як за такого стану справ можливе філософування щодо сутності техніки? У цій статті ми спробували запропонувати власну відповідь на поставлене питання. Оскільки вчення про техніку в межах мислення французького філософа не є однорідним, ми виокремили та проаналізували ключові етапи та підходи до цієї проблеми.

Ключові слова: антропологія, онтологія, суб'єкт, техніка, акторно-мережева теорія.

When people say of technologies that they are neither good nor bad,
they forget to add: nor neutral.

Bruno Latour

Філософська антропологія посідає чільне місце серед інших мисленневих векторів сучасності. Вочевидь, уся попередня історія філософії, починаючи з античності і завершуючи ХХ ст., була імпліцитно дотична до тих питань, що було оприлюднено в межах філософської антропології минулого століття. Тож варто поставити питання про місце філософської антропології з-поміж інших філософських дисциплін. Інакше кажучи, чи справді антропологія відкриває новий горизонт споглядання людини, чи є лиш вдалою компіляцією попередніх здобутків інтелектуальної історії Європи? Знайти відповідь на це питання – головна мета нашої статті. Утім, ми добре усвідомлюємо масштаби подібного питання та неможливість дати на нього вичерпну відповідь у межах стислого дослідження. З огляду на такий стан справ ми спробуємо виявити новаторство та евристичний потенціал нинішньої філософської антропології на прикладі проекту «симетричної антропології», запропонованого Брюно Латуром. У межах цього проекту локалізуємо феномен техніки і саме під цим кутом зору поглянемо на природу людини як на ту проблему, до якої прикута увага французького філософа.

Отже, ми маємо кілька завдань. По-перше, показати, що нинішня філософська антропологія спроможна продукувати оригінальну та автентичну рефлексію щодо природи людини та її

місця у світі; по-друге, виявити, що сьогоднішній «критичний» пафос деяких антропологів (з-поміж яких Латур посідає чільне місце) не варто плутати з постмодерністичним радикалізмом (який Латур, до речі, критикує), а слід розглядати як послідовну критику попередньої філософії. Тож не дивно, що дедалі більше сучасних дослідників сприймають проект Латура як конструктивну критику, послуговуючись якою можна по-новому поглянути на споконвічні філософські проблеми¹.

Оскільки наш аналіз має антропологічну спрямованість, ми окреслимо те положення, яке посідає людина в проекті «симетричної антропології» Латура. Однак контекст філософії Латура не дозволяє розглядати людину за межами її дотичності до техніки. На думку французького дослідника, те поняття людини, яке ми схильні вживати сьогодні, лишатиметься «порожнім», допоки до нього не буде долучено техніку. Отже, ще одним нашим завданням є демонстрація процесу остаточного злиття філософської антропології і філософії

¹ Серед таких дослідників чільне місце посідають представники так званого «спекулятивного реалізму», або «онтологічно орієнтованої онтології» (скорочено ООО). Представники цього напрямку вважають Латура ключовою фігурою філософії останніх п'ятдесяти років. Зокрема, на думку деякого з них, спосіб розв'язання Латуром проблеми субстанційного дуалізму є однією з найважливіших інтелектуальних подій другої половини ХХ ст. Детальніше про це в працях Грема Хармана («Quadruple object», «Prince of networks: Bruno Latour and metaphysics»), Адама С. Міллера («Speculative grace»).

техніки, а також аналіз тих можливих наслідків, які є цілком можливими для сучасної антропології.

Аналіз порушених питань ми розпочнемо з окреслення певних елементів онтології французького мислителя. Під поняттям «онтологія» ми розумітимемо філософську дисципліну, яка досліджує суще як суще (*ens qua ens*) з усіма характеристиками, що притаманні сущому як такому. У випадку філософії Латура реалізувати цю настанову буде важче, адже його загальний підхід може бути визначено як «антиметафізичний». Утім, у своєму вченні французький філософ виокремлює базові принципи реальності.

Наразі ми звернемося до аналізу двох ключових понять, якими найчастіше послуговується Латур, а саме: актор і мережа. У такий спосіб ми окреслимо горизонт розуміння феномену техніки.

Сучасний дослідник філософії техніки Пол Вербеєк дуже точно ілюструє одну з головних інтуїцій французького філософа: «Те, що по-справжньому важить для Латура – це не сутності, а радше екзистенції. Погоджуючись із Сартром, він проголошує: екзистенція передує сутності. Менше з тим, на противагу екзистенціалізму, Латур наділяє екзистенцією сутності, які не належать до людської природи. Ці сутності набувають своєї форми в мережах, які існують між екзистенціями. Вони є наслідком зв'язків і діяльностей, наявних у полі мережовості. Такі сутності завжди подібні до “чорних скриньок”, полишених і забутих» [5, с. 149]. Наведений щойно роздум є вкрай важливим для подальшого розуміння позиції Латура. Тут лише варто зазначити, що актор – це аж ніяк не класична субстанція, спосіб його буття зумовлено мережею, яка до певної міри є трансцендентальною умовою можливості будь-якої сутності (актора). Тож не буде перебільшенням сказати, що існування, яке, на думку Латура, передує сутності, ототожнюється в мисленні французького філософа з мережею.

Отже, актор – це не класична субстанція. Його характерною рисою є гранична конкретність, яка увібрала в себе всі можливі зв'язки та акциденції присутності «тут і тепер». Сучасний американський філософ, один із засновників спекулятивного реалізму Грем Харман так описує цей нюанс у мисленні Латура: «Для Латура, навпаки, актант не є привілейованим внутрішнім ядром, яке інкрустовано периферійними акциденціями та взаємодіями. Передовсім такий підхід зробив би зовнішню поверхню речі залежною від внутрішньої глибини, тим самим нівелюючи принцип ірредукції. Не може існувати істинного Сократа, що ховається за Сократом, який щойно виголосив промову, який вдягнений

у біле і так далі. Для Латура будь-яка річ до такої міри конкретна, що жодна з її рис не може бути відокремлена від інших. Кожна властивість належить актору самому по собі: сила, яка щоразу розгортається в межах реальності, повністю характеризується своїм повним набором функцій» [2, с. 14]. Така позиція, з одного боку, веде нас до матеріалізму, однак це такий матеріалізм, який не ставить за мету редукувати світ до його матеріальності. У цьому контексті вагомими є категорія каузальності, яка начебто дає можливість відповісти на питання: «Яким чином щось існує?». Відповідь не є простою та однозначною. Утім, ми спробуємо це зробити за допомогою поняття мережовості. Такий хід допоможе нам виявити, у який спосіб відбувається взаємодія між акторами, а отже – ми зможемо зрозуміти ключові структурні компоненти онтології Брюно Латура. Грем Харман дуже точно ілюструє цю позицію французького мислителя: «Отже, центральною інтуїцією Латура є переконаність у тому, що актор – це його взаємодія. Всі характерні риси об'єкта належать йому, все відбувається один раз, в один час, в одному місці. Але це не означає, що Латур відкидає іншу характерну рису традиційної субстанції – її довговічність» [2, с. 14]. Саме мережовість і взаємодія як базові ознаки актора (як субстанції) дають можливість по-новому поглянути і на інші структурні моменти онтології Латура.

Цікаво, що французький філософ привернув увагу до поняття мережі у двох контекстах. Перший – пов'язаний з його соціологічними дослідженнями, і на цьому контексті ми не будемо акцентувати уваги, оскільки це питання окремого дослідження на теренах соціології. Другий контекст – онтологічний, і саме він для нас є вагомим, бо саме тут мережа постає як трансцендентальна умова реальності. Тож уважніше придивимось до цього контексту.

Передовсім кілька слів про мережовість. Мережа не потребує центру, вона існує всюди. До певної міри можна сказати, що вона є тим принципом, завдяки якому можливо стверджувати, що щось дійсно існує. Отже, на структурному рівні кожен актор перебуває в мережових стосунках з іншим актором і, як зазначає Латур, у такого типу зв'язків відсутня будь-яка ієрархічність, привілейованість тощо. Результатом такої позиції виявляється запропонована Латуром програма деструкції «привілейованого доступу» до реальності, притаманної людському буттю. Усе, що існує, існує не тому, що воно є даністю нашої свідомості або належить до сфери наших наукових зацікавлень. Усе це існує, оскільки воно є частиною

мережі. Ба більше, не важливо, чи йдеться про зв'язок між одноклітинними організмами в місцевих водоймах чи про зв'язок між групою науковців-фізиків, що працюють над спільним експериментальним проектом. Такий висновок близький до нонсенсу, особливо в тому контексті, в якому формулює його Латур – у контексті філософської антропології, оскільки ми звикли, що філософська антропологія як інтелектуальний проект ХХ століття має своїм центром людське буття, яке, своєю чергою, розглядається як епіцентр усього суцього. Приклади таких проектів відшукати неважко. Проте Латур формулює радикально інший підхід. Відтепер не існує жодної різниці між людиною і не-людиною, оскільки всі вони – актори. Це пов'язано з тим, що кожен із них діє, спричинює дії інших, а отже, є ланкою в межах відповідної мережі. Проте це не єдине підґрунтя філософії Латура. Французький мислитель став відомим своєю ідеєю «повороту до матеріального» саме тому, що суб'єкт у процесі перманентної процедури «очищення» повністю відділив себе від світу матеріального, природного, а отже – втратив засадничий вектор рефлексії щодо власної сутності. Цей вектор, на думку Латура, свідчить на користь того, що будь-який актор не може розглядатись як відповідна автономна одиниця. Кожен із них (не важливо, йтиметься тут про інженера чи, скажімо, про дощову хмару) *є результатом мережі, в якій він перебуває*. Поза тим, сама мережа не може містити в собі винятково акторів ментального типу, тобто людей. Вона завжди є комплексним переплетінням human & non-human actors. Як наслідок, людина не може бути «очищена» від усього матеріального, мережевого тощо. Щойно ми погодимось на таке «очищення», як змушені будемо проголосити повну автономію суб'єкта (як це відбулося в межах модерного філософування), а разом з цим змушені будемо заплющити очі на грандіозну кількість реальних причин, які так само є повноцінними учасниками формування нашої сутності, хоча і не мають ментальної природи.

Після низки загальних зауважень щодо онтології й філософської антропології Латура ми розглянемо його бачення сутності техніки. Однак, перш ніж це зробити, зазначимо, що, на наше переконання, позиція французького філософа щодо питання про техніку не була статичною, а радше навпаки, пройшла певний етап становлення. Ми схильні виокремлювати два етапи у творчості Латура.

Для першого етапу притаманним залишається розглядати техніку в методології акторно-мережевого підходу, який здебільшого орієнтований

на тлумачення техніки у формі її конкретного матеріального образу з подальшим практичним застосуванням. Саме під таким кутом зору молодий Брюно Латур схильний осмислювати техніку у своїх перших працях². Критикуючи «наївний реалізм» у межах філософії науки, Латур наголошує, що формування наукового знання (йдеться про природничі науки) відбувається за регулярного посередництва технічних інструментів, які роблять будь-який експеримент не просто успішним, але й узагалі можливим. За такого стану справ науковець ніколи не досліджує «світ як ноумен», адже реальність повсякчас є доступною для нього *лише через техніку*. Тож остання перетворюється на ту силу, яка безпосередньо *створює* об'єкт наукового дослідження.

Звернімо увагу, пропонує Латур, на ті принципи, за якими функціонує будь-яка лабораторія, на ту кількість технологічних інструментів, які повсякчас використовує науковець у процесі експериментального доведення. Фактично, науковець щоразу створює об'єкт власного дослідження в межах лабораторії. Але, запитує Латур, у якій формі існують ті ж самі об'єкти за межами лабораторії? Дати відповідь на це питання ми не можемо, адже, на думку Латура, ми не маємо доступу до цієї реальності без техніки. Техніка – це наша «точка доступу» до реальності. Отже, якщо техніка спроможна відігравати таку фундаментальну роль у соціальному житті індивіда, вона здатна реально впливати (у термінології Латура «бути активним медіумом») на вчинки суб'єкта і навіть у деяких випадках зумовлювати їх. Окреслена щойно позиція дає можливість поглянути на техніку в новому горизонті. Цей горизонт демонструє техніку як активну, медіативну складову нашого досвіду і процесу інтерпретації реальності. Однак чому і як саме змінюється підхід Латура до техніки в другий період його філософування?

Для Латура пізнього періоду феномен техніки неможливо редукувати до конкретного технологічного артефакту. Спершу такий інтелектуальний хід дивує, адже французький філософ як представник «експериментальної метафізики» і повороту до матеріального мав би розглядати техніку в її максимальній конкретності, у тій формі, в якій техніка постає перед нами в буденному досвіді. Усупереч такій інтуїції, Латур обирає радикально інший вектор для власного аналізу. У таких працях, як «Moral Technology» [3] і «An inquiry into modes of existence» [4], Латур категорично відмовляється сприймати техніку як дещо

² Тут передусім ідеться про першу працю філософа «Laboratory life: the construction of scientific facts» (1979).

конкретне, наголошуючи водночас на тому, що вона є окремим модусом існування (mode of existence). Як слід розуміти цю тезу? Латур з цього приводу зауважує: «Передовсім спробуємо дати нове визначення технічному – поняттю, яке в подальшому я використовуватиму як прикметник, а не як іменник. Технологія присутня всюди, відтоді як це поняття застосовується для опису режиму артикуляції, або, інакше кажучи, для опису модусу екзистенції. Це особлива форма дослідження реальності, яка органічно співіснує поміж інших форм» [3, с. 248]. Відмовившись від іменникової форми «техніка» на користь прикметника «технічний», Латур намагається продемонструвати, що техніка – це не просто партикулярне суще посеред іншого сущого. Спосіб її буття інакший, техніка – це передовсім окремий модус існування. Про що тут ідеться?

Ми звикли сприймати техніку як конкретне суще, присутнє щоразу поряд з нами, як дещо визначене. Насправді ж – і це ключовий момент нашого аналізу – Латур критикує саме такий підхід. Щоб не бути голосливими, окреслимо разом із Латуром саме поняття техніки. Філософ описує його так: «Насамперед я спробую визначити режим існування, притаманний техніці через поняття fold (складки, згину), намагаючись повсякчасно уникнути лейбніціанських конотацій, які так майстерно екстраполює Жиль Дельоз. Що є результатом згину, притаманного технологічній дії? Час, простір і тип актантів» [3, с. 248]. Нам слід бути пильними і послідовними, аналізуючи ці висловлювання філософа. Варто наголосити, що Латур описує тут техніку як певний режим активності, як дещо, що діє, *однак не є результатом певної дії*. Тож про який спосіб дії тут ідеться? Інакше кажучи, в чому Латур убачає сутність техніки? Відповісти на ці запитання можна так: техніка є «згином», «складкою» (fold). Сутність її унаочнюється в конкретній дії, і таку дію французький філософ називає technical action.

Візьмемо для прикладу, пропонує Латур, найпростіший технологічний артефакт, нехай це буде молоток. Він є результатом незліченної кількості перетинів різних просторів і темпоральних відтинків. Руків'я цього предмета зроблене з деревини, що росте на заході Франції. Натомість його металевий компонент є продуктом індустріальних районів півночі. Дивним чином у цьому предметі співіснують актори з різних часів і різних просторових регіонів. Ці актори в незбагненний спосіб продовжують співдіяти в межах цього предмета – молотка. Однак, запитує Латур, яким чином це можливо? Відповідь проста. Уможливлене такий стан справ саме техніка, яка є дієвцем,

окремим модусом екзистенції, тим режимом активності, який утримує всіх акторів, що наявні в полі цього об'єкта, в певній єдності. Можна сказати, що техніка – це трансцендентальна умова напруги між акторами, яка водночас утримує кожного з них. Отже, робить висновок Латур, спосіб існування техніки – це згин, який єднає розрізнені сегменти простору, часу, акторів.

Попри всі ці аспекти, не варто розглядати цей конкретний молоток як техніку. Для французького філософа це питання є принциповим: «Кожен технологічний артефакт подібний до того, що сюрреалісти були схильні називати “exquisite cadaver” (витончений мрець). Не існує нічого менш локального, менш нинішнього, менш брутално-конкретного, аніж молоток, щойно ми починаємо розглядати цей згин у динаміці; однак водночас не існує нічого більш локального, більш сучасного, більш відверто наочного і більш довговічного, аніж той самий молоток, щойно ми знову згортаємо і розглядаємо його в притаманній для нього формі згину» [3, с. 249]. Нехай поетичність цих розмислів нас не бентежить. Ми повинні вказати на ту дефініцію, яку розгортає Латур, послуговуючись наведеним прикладом. Цей приклад унаочнює граничний дуалізм феномену техніки, особливо коли ми намагаємось дати йому якимось загальним філософським обґрунтуванням.

Насамкінець ми б хотіли ще раз наголосити на кількох ключових позиціях цієї статті. Передовсім, мислення Латура має в собі риси конструктивного динамізму. Проект, який дістав назву «симетрична антропологія», Латур запропонував у праці «Нового часу не було» [1], і саме він став відправною точкою для повноцінної рефлексії щодо сутності техніки. Як ми щойно з'ясували, погляди філософа на проблему техніки поступово змінювались. Якщо на ранніх етапах творчості Латур пропонує розглядати техніку як матеріальний артефакт, що має цілком наочний контекст власного використання, то в його пізніших працях перед нами відкривається інша панорама. На прикладі цієї більш «зрілої» позиції ми спробували продемонструвати не лише загальні положення вчення про техніку, а й виявити той поступовий перехід, який відбувся в мисленні Латура протягом останніх десятиліть. Цей перехід унаочнюється в тих методологічних засадах, якими послуговується французький мислитель. Якщо для першого етапу базовою є акторно-мережева методологія, то для пізнього мислення важливу роль відіграє своєрідний трансценденталізм з допоки ще до кінця не окресленим горизонтом його можливого застосування.

Список літератури

1. Латур Б. Нового времени не было / Б. Латур ; пер. с фр. Д. Я. Калугина. – СПб. : Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2006. – 240 с.
2. Harman G. Prince of networks: Bruno Latour and metaphysics / Graham Harman. – Melbourne : re.press, 2009. – 260 p.
3. Latour B. Moral technology. The End of the Means / Bruno Latour ; transl. by Couze Venn // Theory, Culture & Society. – London : SAGE, 2002. – Vol. 19, no. 5/6. – P. 247–260.
4. Latour B. An inquiry into modes of existence. An Anthropology of the Moderns / Bruno Latour ; transl. by Catherine Porter. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 2013. – 219 p.
5. Verbeek P.-P. What things do. Philosophical reflections on technology, agency and design / Peter-Paul Verbeek ; transl. by Robert P. Crease. – The Pennsylvania State University Press, 2005. – 259 p.

D. Myhailov

SEVERAL STATEMENTS ON BRUNO LATOUR'S PHILOSOPHY OF TECHNOLOGY

This article is aimed to elucidate the basic elements of Bruno Latour's (1947) ontology. A general introduction into his thinking produces a fruitful background for grasping a phenomenon of technology in its origin. With a desire to describe the concept of technology properly, we have to examine the major concepts of Bruno Latour's thinking. The first part of this article attempts at giving a broader definition of such terms as 'actor' and 'network'. A more precise inquiry into the basic concepts of the study may expand the area of Latour's philosophy where the problem of technology exposes itself. In this research we attempt to show that 'actor' and 'network' concepts can be introduced in the light of traditional metaphysical thinking. Such terms as 'essence' and 'existence' were reconsidered by the French thinker. As a result, we got a new vocabulary where 'actor' could be matched with 'essence' and 'network' correlates with 'existence'. Nevertheless, it is not only a term modification. In doing so, Latour is seeking to reveal the metaphysical idea of an individual substance. Every actor is a unique event which is caused by the network's capacities. It is notable that in the light of the above considerations the technology phenomenon appears as an extremely problematic one. During our inquiry into Bruno Latour's philosophy of technology we show how a new horizon of an "old problem" emerges. His crucial project of Modern Philosophy vividly shows that technology cannot remain underestimated. Moreover, Latour produces a draft of symmetrical anthropology in the light of which he aims to create a new vision of technology problem seeing with human being. Generally speaking, his questioning of technology undergoes two stages. The first is much materialistic one. At this stage, the French philosopher tends to grasp technology as a material instrument for creating scientific knowledge. Here technology is, first of all, a tangible phenomenon. The second phase moves under the guise of transcendental adjustment. This article offers an analysis of both stages with a special focus on the latter one.

Keywords: anthropology, ontology, subject, technology, actor-network theory (ANT).

Матеріал надійшов 04.05.2016